

МОЛИТОВНА МОДАЛЬНІСТЬ ПИСЬМА В „ЩОДЕННИКУ СІЛЬСЬКОГО СВЯЩЕНИКА” Ж. БЕРНАНОСА

У фокусі уваги даного дослідження перебуває молитовна модальність письма героя роману Ж. Бернаноса „Щоденник сільського кюре”. Аналіз процесуальності писання кюре, його ставлення до щоденника приводить до експлікації візії героя. В дослідженні розкривається художня своєрідність переплетення ірреального та реального у сприйнятті світу кюре Бернаноса та вплив цієї феноменологічної моделі на роботу над щоденником.

Ключові слова: Ж. Бернанос, текст-письмо, щоденник, молитва, молитовна модальність, таїнство чутливості, трансцендентне, магічна дія, містичне.

На сьогодні тема письма є однією з найбільш актуальних та розроблених у філософії та теорії літератури, проте далеко не вичерпаною. Дослідження прикладів тексту-письма у вузькому розумінні даного терміна, а саме як творів, де письмо героя про себе виступає формою нарації, дозволяє доповнити теорію письма новими положеннями та смислами, що виникають виключно в просторі художньої реальності завдяки метафорам як мові невидимих світів. Письмо індивіда як модус розповіді про історію життя не може бути простою копією фактів та подій. Письмо про себе ґрунтується на незнанні суб'єктом власного „Я”, сенсу та прихованої логіки подій, що з ним траплялися. Дана точка початку письма як шляху наближення homo escribidus до розуміння самоідентичності проектує особливий тип референції створюваного тексту: не лише до зовнішньої реальності, а й до сфери внутрішнього світу героя, оніричних картин його підсвідомості. Суб'єкт письма володіє передзнанням того, що розкрити істину внутрішньої реальності (як називав сферу внутрішнього світу герой Пруста в „Пошуках втраченого часу”) неможливо, при цьому робота над щоденником засвідчує небажання змиритися з відмовою від пізнання. Дана колізія визначає процесуальність письма та вказує на елемент містичного, що виявляється включеним у письмо суб'єкта про Себе.

Жерар Женетт за відправний пункт власного дослідження нарративного дискурсу обрав розподілення проблем оповіді за трьома категоріями, проведене Ц. Тодоровим. Женетт приймає від свого попередника категорію часу, а категорію аспекту (як способу сприйняття історії оповідачем) та категорію модальності (типу дискурсу, який використовує оповідач) об'єдную в одну, яку характеризує як модальність зображення або спосіб міметичності [3, с. 68]. Включення граматичної категорія способу, модальності в аналіз

нарративного дискурсу, як зазначає Ж. Женетт [3, с. 181], має своїм початком спробу виявити з лінгвістичної метафори більше значення. Єдиним способом, що характеризує письмо як форму розповіді, є індикатив. Аналіз цільової спрямованості письма, відношення письмового слова до дійсності ґрунтується на описі діяльності *homo escribidus* та має за мету визначити перспективу, яку займає суб'єкт письма стосовно власної розповіді.

Роман Жоржа Бернаноса „Щоденник сільського священика” репрезентує явище католицького ренесансу в літературному модернізмі, пов'язаному з іменами Ж. Гріна, Ж. Бернаноса, Ф. Моріака. Завдяки католицькій чутливості світосприйняття писання героя Бернаноса відрізняється від інших прикладів тексту-письма в історії французького роману. Таїнство чутливості визначає специфіку письма кюре з Арбікуру, вказуючи тим самим на особливе ставлення *homo escribidus* до власної естетичної роботи. Експлікована в романі Бернаноса оригінальна модальність письма героя (що має своєю основою релігійне світовідчуття) відкриває знаки письма, які розширюють розуміння тексту-письма як такого.

Містичне забарвлення письму героя Бернаноса в „Щоденнику сільського священика” надає сумнів кюре в істинності зображуваного ним. Попри розповідь під першою особою, включення наратор в розказувань ним, історія стосунків кюре з парафіянами не розкриває правди: герой розповідає „ненадійно”. Топос невизначеності, властивий рівню історії (мотив нерозуміння кюре подій, що складають предмет розповіді), забарвлює модус нарації. Герой Бернаноса не може визначити своє письмо, дати йому чіткі характеристики. Кожна ремарка його роботи, спрямованої на укладання простору письма, кожне рішення, що має регулювати цю роботу, неодмінно скасовується, а часом навіть заперечується. Письмо кюре з Арбікуру розгортається, вислизаючи з-під влади дефініцій та стратегій.

Дослідження процесуальності письма героя Бернаноса має на меті розкрити ставлення *homo escribidus* до власного висловлювання, зв'язок щоденникового письма кюре та його зовнішньої дійсності, проаналізувати модус прояву містичного в письмі про себе. Ці питання не ставали предметом дослідження у вітчизняних та зарубіжних літературних студіях, точками перетину в яких з темою даної роботи є аналіз творчості Ж. Бернаноса [5; 8], явища католицького ренесансу в французькій літературі першої половини ХХ ст., творів його представників, з одного боку, та літературної молитви, жанру молитви та іконічності [4] – з іншого. Дослідження молитовної модальності письма в „Щоденнику сільського кюре” Ж. Бернаноса головно спирається на положення праць Ф. Ле Тузе „Таємниця реальності в романах Ж. Бернаноса. Стиль візії” [8], В.І. Фесенко „Творчість Бернаноса: поетика події та пророцтва” [5], культуролога Ж. Гюсдорфа „Лінії життя. Письмо – про – себе” [7], В. Лєпахіна „Ікона та іконічність” [4] та російського психолога В. Васілюка „Переживання та молитва” [2]. Таким чином, аналіз молитовної модальності письма

використовує метод накладання культурологічних полів, синтезуючи здобутки теорії, історії літератури, культурології та психології.

Бернанос робить головним героєм, оповідною інстанцією (вторинним автором) священика, образ якого відсилає до людини такої, якою вона повинна бути, оскільки діяльність кюре виражає покликання людини, а саме – якнайтісніше поєднання повноти людського життя з повнотою життя божественного. Як вказує Ф. Ле Тузе, Бернанос не насмілюється дати своєму герою ім'я (письменник вважає: „Ім'я, яке ми носимо, є лише псевдонімом”) [8, с. 242]. „Я” кюре присутнє в творі не через образ, а через голос, точніше – письмове слово, яке герой звільняє від контролю своєї свідомості („Я навіть спробую записувати все, що прийде в голову, без відбору (мені трапляється ще інколи вагатися, приміряючи той чи інший епітет, правити себе)” [1]), а тому сприймає як голос когось іншого в собі, кого він також не може назвати на ім'я. Як католик, герой Бернаноса вірить, що Бог перебуває всередині внутрішнього світу – незбагненого за своєю природою. Письмо як вимір візуалізації внутрішнього в ситуації героя-священика стає способом єднання людського та божественного: освітлення через роботу щоденника власного „Я” одночасно є відкриттям Бога в собі. Кожен, хто пише, втілює себе в писемній формі, отримує свідчення того, ким є він, і ким – інші [7, с. 60], письмо постає виміром пам'яті, умовою, за якою суб'єкт письма виявляє себе в позиції віч-на-віч із собою, іншими, і тим самим у позиції віч-на-віч із Богом.

Як людина релігійної свідомості, герой Бернаноса мав би будувати свої ментальні процеси на відчутті того, що події світу повсякденного життя є одкровенням благодаті, а навколишня реальність – „таїнством”, тобто знаками Божої присутності. Але кюре зустрічає нерозуміння його ідей громадою: пасивні, байдужі, зневірені люди селища сприймають інакшого за світоглядними орієнтирами кюре за чужого і трактують його стійкість на засадах любові до ближнього як впертість та пиху. Наштовхуючись на факти ворожості парафіян до його поведінки, кюре не розуміє їх смислу. Дане нерозуміння подій зовнішньої реальності знаходить у щоденнику вираження у фігурі мовчання, що надає таємничості картині життя Арбікуру. Письмо кюре позбавлене свідчень його сприйняття фактів реальності раціонально, герой Бернаноса не шукає людську логіку вчинків парафіян. Чуттєве занурення в кардіосприйняття світу стає для кюре можливим завдяки письму. В щоденнику нерозуміння поведінки навколишніх людей втрачає своє значення, трансформуючись у пошук Слова Божого, головним органом сприйняття якого є, як відомо, не розум, а серце.

Саме християнська любов керує кюре – місія відкрити цю благодать для парафіян, яких поглинула злість, породжена болем (графиня), заздрістю (дочка графа), підступництвом (Сесіль).

Таїнство чутливості кюре має в своїй основі потужну католицьку уяву, в якій значне місце відводиться мотиву зачарованості світу. Попри все, герой Бернаноса вірить, що Бог – у людській любові і через

неї відкриває себе людині, тому відчуженість парафіян від себе він трактує як знак того, що Бог відвернувся від нього. Людська любов, за католицьким світоглядом [6, с. 11], є таїнством, метафоричним за своєю природою: любов як означник, що розкриває Божу благодать і робить очевидною Його присутність серед людей. Щоденникове письмо для кюре покликане бути розшифруванням „зачарованої” реальності. Головне завдання при цьому герой Бернаноса вбачає не стільки в розумінні причин вчинків інших, скільки в саморозумінні. Втім, на противагу іншим людям, які „живуть в миру”, кюре констатує неможливість розділення, відокремлення особистісного „Я” від Бога: „Допоки священик не втратив віри, – а що від нього залишиться, якщо він її втратить, адже тим самим він відмовиться від себе? – він не може навіть скласти чіткого уявлення про свої власні інтереси... Проти бога не грають” [1]. Як зазначає Ж. Гюсдорф, значення духовного життя, ідея внутрішньої відповідальності віруючого розкривається в необхідності дослідження індивідуальних намірів, практика самоаналізу веде до обов’язку зберігати пильність, а відповідальність за особисте життя трактується як відповідальність перед Богом [7, с. 8].

Попри те, що письменники католицького ренесансу не виробили нової художньої форми, щоденник кюре з Арбікуру в романі Бернаноса відрізняється рядом ознак від типових для даного жанру письма. Кюре не датує записи в своєму щоденнику: без зв’язку із зовнішнім об’єктивним часом письмо позбавляється залежності від реальної дійсності, набуває автономності та самоцінності, виходить за межі часових рамок описуваних подій, що мали місце в житті героя, відкриває вектор трансцендентного.

Звільнені від часової шкали, щоденникові записи самі стають годинником життя кюре. „Якщо я роблю записи акуратно, вранці та ввечері, щоденник ніби розставляє віхи в моїй самотності” [1]. Кюре носить щоденник у кишені, як інші – годинник, і коли під час довгих одноманітних мандрівок між селами, приписаних до приходу, його охоплює запаморочення, він перечитує останні сторінки, щоб повернути собі себе. Така роль щоденника змушує кюре поставити питання про правильність занадто великої ролі письма в його житті. „Для людини, яка звикла до молитви, роздуми виступають надто часто не більше ніж алібі, прихований спосіб утвердити себе в певному намірі” [1]. При згадці про традицію регулярних звітів перед Богом, повторюваність молитви як принцип сакрального світосприйняття, очевидно стає паралель із роботою кюре над щоденником. Письмо як молитва створює ритм життя героя Бернаноса.

Для кюре робота над щоденником – більше ніж просто пригадування себе. Пам’ять як ведення щоденника в героя Бернаноса постає анамнезом із семантичним відтінком літургійного смислу: у письмі відбувається переоцінка події зовнішнього життя у внутрішньому світі кюре, осучаснення описуваної події. Щоденник кюре є дзеркалом, в якому прожите героєм, відбиваючись у письмовому слові, стає теперішнім. Як зазначає Ф. Ле Тузе [8, с. 294],

анамнез у романі Бернаноса розгортається як „таїнство”, оскільки має своїм завданням виявити за допомогою індивідуальної пам’яті надреальну правду минулого героя, іншими словами – відтворити і тим самим повернути причетність кюре до Христа. Тож письмо як анамнез виступає для героя милістю, „таїнством”, смисл якого розкривається в молитві.

Кюре використовує щоденник як поле пробудження в собі слова: записуючи ту чи іншу подію, герой Бернаноса розгортає на її основі роздуми про людину як таку, в ході письма визрівають плани майбутньої діяльності. „Вчора ввечері, написавши ці рядки, я став навколiшки біля ліжка та помолився Господу Богу, щоб він благословив рішення, щойно прийняте мною” [1]. Втім, молитва не надихає кюре: замість очікуваної впевненості в своїх силах, він відчуває, як „всі мрії, задуми” юності зруйнувалися. Так само розбивається об реальність рішення кюре використати під час проповіді пасаж зі свого щоденника, що має притчевий характер: образи, що з’явилися під час роботи та надихали героя Бернаноса, сприймаються парафіянами виключно іронічно. Навіть старший колега, торсійський кюре, радить йому „бути стриманим на язик”. В щоденнику, на відміну від зовнішньої реальності, герой Бернаноса може почуватися вільно як у молитовному зверненні до Бога. Молитва – це слово небайдужої людини, і в цьому розумінні письму про себе завжди властивий певний ступінь молитовності. Непочуте, незрозуміле слово кюре на проповіді, в індивідуальних бесідах кюре з парафіянами має своєю опозицією, яка одночасно носить і компенсаторний характер, усамітнення Логоса в тиші щоденникового письма, спорідненого з молитовним усамітненням. У щоденнику відсутня молитва як зміст молитовних прохань, натомість письмо героя стає молитвою як процесом богоспiлкування.

Письмо постає іншою молитвою: „я ніколи б не насмілюся, я це чітко відчуваю, написати все те, що повіряю кожного майже ранку Богу без всякого сорому” [1]. Відверті роздуми про життя, що знаходять своє закріплення в письмовому слові, повертають герою образа незнайомця. Робота над щоденником надає можливості кюре розвинути внутрішній зір, яким він бачить „не свою совість” [1].

Власне письмо герой називає „затмареним дзеркалом”. Активність мовлення кюре спрямована у його внутрішнє ество, в себе самого, при цьому він не може зізнатися в авторстві навіть найкращих, на його думку, рядків. У такий спiсiб вимальовується домінуючий для всього щоденника кюре конфлікт: між самовідчуттям героя на рівні історії та портретом героя у дзеркалі письмового слова. Як зазначає Ф. Ле Тузе, кюре, який пише, не розуміє кюре, який діє.

Щоденник засвідчує особливу оптику героя Бернаноса, ґрунтом якої є сприйняття фактів, подій та вчинків у зовнішньому житті з перспективи вічності. Враження, породжені реальністю, чергуються з враженнями ірреальності, що утворює ритм бачення світу. В

протиставленні плинності часу життя вічність дорівнює сну: оніризм забарвлює феноменологічну сітку кюре.

Вторгнення надреального породжує тривогу суб'єктивності: те, що було стійким та звичайним, стає туманом. Кюре не може знайти слова для чіткого визначення елементів картини реальності – найбільш вживаним словами в його щоденнику є „ніби”, „немов”. У такій ситуації герой Бернаноса констатує неможливість здійснити молитву. В період екзистенційної тривоги кюре молить як проєкція внутрішнього світовідчуття буде „неправильно поставлена”, отже, не виконає свого завдання, а „лише посилить внутрішній душевний хаос” [4, с. 157]. „Знаю, що я молюсь мало та погано, хіба у мене є час молитися” [1]. Навіть ніч для кюре ворожий час („жахлива ніч – ще одна”): коли він не може заснути, змушує себе молитися („ніколи ще мені не доводилось докладати стільки зусиль” [1]). Іншого разу дощ та вітер не пускають кюре в церкву („Я не міг більше молитися. Чудово знаю, що потреба в молитві вже є молитвою. Господь не бажає більшого, але я не міг себе змусити. В той момент молитва була необхідна мені як повітря” [1]). Кульмінацією ставлення до молитви стає сцена у церкві після постановки діагнозу хвороби: кюре відчуває фізичну огиду до молитви. Відмовляючись від зовнішньої молитви на користь письма, кюре перетворює щоденник як письмо про себе на поле спокутування гріхів інших. Кюре не кається, не висловлює вдячності, не просить за себе, при цьому щоденникові роздуми про особистісне життя виявляють характерний для прохальної молитви мотив турботи про інших, піклування про загальне добро.

Неможливість зовнішньої молитви замінюється інтенсивним писанням. Кюре покладає на щоденник надію збереження думок, що розбігаються. „Я уявляв собі, що він буде свого роду бесідою між Господом Богом та мною, продовженням молитви, способом обійти її труднощі” [1]. Письмо, забарвлене молитовною модальністю, покликане створити онтологічний міст між Богом і людиною [4, с. 155], ступаючи на який, кюре пробуджує свою природу, перемагає молитвою у собі гріх сумніву, тим самим прагнучи зменшити його дію у світі.

Письмове слово не здатне прямо виразити поруху внутрішнього світу індивіда, письмо не може бути повністю програмованим. Текучість письма, вислизання його з-під влади *homo escribidus*, відмова письмового слова бути вираженням готової думки наближає самоорганізацію простору письма до синергійності молитви. „Завдяки своїй синергійності, молитва може діяти на людину непомітно, і навіть супроти її волі” [4, с. 157]. Так і щоденник кюре з Арібкуру завдяки мові містичного, а саме – зсуву категорій реальності в їх нераціональне сприйняття героєм, утвердження „єдиносущності” „Я” кюре, його парафії та Бога, має таємничий вплив на священника Бернаноса.

Щоденник дозволяє утривалити молитовне слово, письмо долає „незбагненну напасть, що випала на долю людини, – яка змушена довіряти найдорогоцінніше своє багатство чомусь до такої міри непостійному, до такої міри, на жаль, податливому, як слово” [1].

Читання молитви, що стає можливим завдяки письму, дозволяє розширити поле спілкування з Богом: якщо молитва є відвертим поглядом на суб'єктивне життя у процесі відповідальності індивіда за власне „Я”, то читання виступає оцінюванням правильності цього типу ревізії.

Перечитування записів веде кюре до питання про мову щоденника як простору спілкування з Богом. Констатування виміру повсякденності в письмі спонукає героя Бернаноса шукати зв'язок між побутовим та трансцендентним, для якого не існує готових мовних зразків. Як молитва не є подією повсякденності, так і робота над щоденником відриває кюре від побутової реальності, адже враховуючи обставини письма героя Бернаноса (темрява, самотність) та вплетення в канву письма оніричних картин його візій як інтуїтивного осягнення трансцендентного, можна стверджувати, що робота над щоденником відбувається в іншому, нереальному просторі й часі, втілює в слово неминущі, вічні цінності.

Як молитва, „завдяки своєму Боголюбському реалізмові та двоєдності, преображає людину” [4, с. 154], письмо кюре змінює його „Я”: відчуженість героя від інших в реальному житті замінюється в щоденнику на спокутуванням гріхів парафіян Арбікуру, нерозуміння зовнішнього світу – на відкриття трансцендентного, а візії стають набутком духовного досвіду. Герою не вдається порятувати у прямому значенні цього слова графиню, її дочку чи Сесіль, навіть відкрити спортивну секцію, втім він все ж змінює картину реальності Арбікуру вже самим суб'єктивним перетлумаченням її, про що свідчить дзеркало письма (графиня перед смертю повертає в своє серце віру, Сесіль розкаюється в обмовлянні кюре). В цьому письмі стає і переживанням, і водночас формою діяльності, а отже, завдяки молитовній модальності, щоденник героя Бернаноса набуває магічної дії.

1. *Бернанос Ж.* Под солнцем сатаны. Дневник сельского священника. Новая история Мушеты [Электронный ресурс] / Жорж Бернанос ; [пер. с. фр. Ф. Наркирьера]. – М. : Худож. лит, 1978. – Режим доступа к тексту : <http://vse-knigi.su/book/56218>.
2. *Василюк Ф.* Переживание и молитва: опыт общепсихологического исследования [Электронный ресурс] / Ф.Е. Василюк ; Моск. гор. психол.-пед. ун-т, Психол. ин-т РАО, Ин-т синергийной антропол. – М. : Смысл, 2005. – Режим доступа к тексту : <http://www.syntone-ufa.ru/library/books/content/969.html>.
3. *Женетт Ж.* Повествовательный дискурс / Жерар Женетт // Фигуры : в 2 т. – М. : Изд-во братьев Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – С. 60–281.
4. *Лепакін В.* Ікона та іронічність / Валерій Лепакін ; [пер. з рос. Т. Тимо]. – Львів : Свічадо, 2001. – 288 с.
5. *Фесенко В.І.* Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва : [монографія] / Валентина Іванівна Фесенко; Київський держ. лінгв. ун-т. – К., 1998. – 208 с.

6. *Greeley A.* The Catholic Imagination. Contributors / Andrew Greeley. – Berkeley : University of California Press, 2001. – 213 p.
7. *Gusdorf G.* Lignes de vie 1. Les écritures du moi / Georges Gusdorf. – Paris : Editions Odile Jacob, 1990. – 430 p.
8. *Le Touzé Ph.* Le mystere du reel dans le romans de Bernanos: le style d'une vision / Philipp le Touzé. – Paris : Librairie A.-G. Nizet, 1979. – 360 p.

Аннотация

В центре внимания исследования находится молитвенная модальность письма героя романа Ж. Бернаноса „Дневник сельского кюре”. Анализ процессуальности писания кюре, его отношение к дневнику приводит к экспликации видений героя. В исследовании раскрывается художественное своеобразие переплетения ирреального и реального в восприятии мира кюре Бернаноса и влияние этой феноменологической модели на работу над дневником.

Ключевые слова: Ж. Бернанос, текст-письмо, дневник, молитва, молитвенная модальность, таинство чувствительности, трансцендентное, магическое действие, мистическое.

Summary

The study focuses on a devout modality of writing done by a protagonist of the novel „A Diary of a Country Priest” by G. Bernanose. The analysis of cure’s writing process and his perception of the diary lead to the explication of the character’s visions. The study explains an artistic peculiarity of the interlacing of the real and the surreal in cure’s worldview, as well as the impact this phenomenological model has on the work of writing.

Key words: Ж. Бернанос, text-writing, diary, prayer, devout modality, mystery of sensuality, the transcendent, magical act, the mystic.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.